

Tillmann J. A.

Az eseményhorizonton túl

Tillmann J. A.

*Az esemény-
horizonton túl*

Terek, kultúrák, távlatok

TYPOTEX

A könyv megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap
a kiadói program keretében támogatta.

© Tillmann J. A., Typotex, Budapest, 2018
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!
ISBN 978 963 279 167 8

*To live in one land is captivity,
To run all countries a wild roguery.*

John Donne: *Elegy III*

Lilinek, Hannának, Árminnak

A tér tágas. Ez nem egy eleve adott tapasztalat, hanem fokozatosan adódik, ahogy felnövünk, és jártasságot szerzünk a világban. A tér méretei, összetettsége és mélysége együtt terjed ki megismerésünk horizontjával. Mégis többnyire változatlanul tartjuk: általában lehatárolt, és gyakran pusztán fizikai térként jelenik meg: számunkra a tér maga az állandóság – mindahhoz képest, ami benne van és alakul.

Pedig a térben nemcsak történnek dolgok, hanem a tér maga is történik: a térnek is története van. Ezt pedig a róla alkotott változó tapasztalatok és elgondolások összjátéka alakítja. Michel Serres tudományfilozófus egyenesen azt állítja, hogy *a tér a kultúra terméke, a történelem terméke, és talán nem is csak a geometriáé, hanem a teológiáé és a politikáé.*¹

¹ Michel Serres: *Hermes V. Die Nordwest-Passage*. Berlin, Merve, 1994. 86.

A tér kétségkívül nem merő geometria és mérték, hanem kultúra és történelem, elgondolás és alakítás is. Minden kornak és kultúrának sajátos térfelfogása van. Változandósága, történetisége miatt egyik sem végérvényes, hanem alakítható: a tér zsugorítható, és a tér tágítható is. Még akkor is, ha történetesen éppen szűkülni látszik, amikor különféle összetételű ködfüggönyök ereszkednek le, és korlátozzák a kilátást. A közeli elkezd mindent betölteni, és a távoli elhomályosul. Ilyenkor érdemes tekintetbe venni azt, amire Seneca emlékeztet. Gyakorolni a túllépést a lehatároltságokon, a látási és gondolkodási konvenciókon.

TÉRÉRZÉK

TÁJOLÁS, MÉRLEGELÉS

A *fent* és a *lent* közötti különbségtételhez nincs szükségünk előtanulmányokra, a horizontális eligazodáshoz viszont meg kell tanulnunk a *bal* és a *jobb* megkülönböztetését. Az előbbi elementáris: tudatja léthelyzetünket a világ viszonylataiban, ég és föld relációjában. Az utóbbi elsajátított képesség, a környezetben való tájékozódást, az eligazodást szolgálja. Erre a megállapításra jutott antropológiai kutatásai nyomán Emile Durkheim is: „Ahhoz, hogy térbelileg el tudjuk rendezni a dolgokat, különbözőképpen kell tudnunk elhelyezni őket; az egyiket jobbra, a másikat balra, ezt fölfelé, azt lefelé, északnak vagy délnek, keletnek vagy nyugatnak stb., amiként a tudatállapotokat is csak úgy tudjuk elrendezni az időben, ha meghatározott időpontokhoz kötjük őket. Ezzel azt állítjuk, hogy a tér nem lehetne tér, ha az időhöz hasonlatosan nem lenne felosztva és differenciálva. (...) S mivel az ugyanabban a civilizációban élő emberek ugyanolyan módon képzelik el a teret, az érzelmi értékeknek és a belőlük fakadó különbségtételeknek

is közöseknél kell lenniük; ez pedig csaknem szükségszerűen azt feltételezi, hogy társadalmi eredetűek. (...) Így hát a társadalmi szerveződés szolgált modellül a térszerveződés számára, ez utóbbi mintegy az előbbi lenyomata. Még jobb meg bal sem létezik, mivel ezek egyáltalán nincsenek benne az ember általánosan vett természetében, hanem valószínűleg vallási, következőképpen kollektív képzetekből keletkeznek.”²

Hogy ez a megállapítás milyen mértékben érvényes, azt Anaxagoras ókori filozófus példája mutatja, aki az élőlényekről azt találta mondani, hogy „a hímek a jobb oldalból, a nőstények a balból” születnek...³

Ha a Bibliát nézzük, feltűnik, hogy a korabeli egyoldalú (s nem egy elemében máig továbbélő, moralizáló) kulturális értelmezéshez képest milyen mértékű kiegyensúlyozottság jellemző. A Jézus szenvedéstörténetében hangsúlyosan szereplő, a keresztben megtérő jobb lator erős toposza mellett a szív nem kevésbé erős bal oldali pozíciója meghatározó. Ez utóbbi a szeretet, az együttérzés, a felebaráti (eredetileg: legközelebbiekkkel való) szolidaritás szinonimája. Mondhatni, az oldalak egyensúlyban vannak. Amiként egyébként a kereszt sem pusztán a keresztthalál jele a kereszténységben; hanem éppúgy jele az isteni

² Emile Durkheim: *A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Vargyas Zoltán ford. Budapest, LHarmattan, 2003. 21. és 22.

³ Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben. 1.* Rokay Zoltán ford. Budapest, Jel, 2005. 84.

és emberi régiók találkozásának, az alappontnak, világok kereszteződésének, és az egyensúly, a kiegyensúlyozottság univerzális mértékének, a kozmikus koordinátarendszernek is.⁴ A kereszt horizontális szarai stabilitást és szimmetriát mutatnak, vertikális vonalai a magasság és a mélység (cseppet sem szimmetrikus) viszonylatait rajzolják ki. Ami azt is jelenti, hogy a vízszintes viszonylat korántsem olyan jelentőségű, mint a függőleges. Ami az ábrázolások geometriájában statikusan jelenik meg, az a valóságban dinamikus egyensúlyt jelent.

Durkheim megállapításának igazát az agykutatás újabb fejleményei is messzemenően alátámasztják. Detlef B. Linke *Az agy* című könyvében ugyanis az agyféltekék funkciójának – a közkeletű elképzeléssel pont ellenkező – jellegéről tudósít: „Hatalmi hagyományunkban jellegzetes módon a bal agyféltekét tartják dominánsnak, mely a másik, szubdomináns féltekét uralja. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a jobb félteke felelős a kiváltképpen erotikus, és a tradicionális beszédmódban »nőiesnek« jellemezhető magatartásmódokért.”⁵

Linke hatalmi hagyományról ír, és ez számos területre vonatkozik. Történetileg a jobb kéz a kard,

⁴ Lásd Tillmann J. A.: Szavak a szóközökhöz – Joseph Haydn: *A Megváltó hét szava a keresztfán, Pannonbalmi Szemle*, 2016/3.

⁵ Detlef B. Linke: *Az agy*. Balázs István ford. Budapest, Corvina, 2005. 61.

a jogar, a hatalmi szimbólumok hordozója. A bal hagyományos szimbolizmusa pedig a balesettől a bal sorson át a balfélig terjed. Ez a hagyomány azonban ennél közvetlenebbül, a hétköznapiakban is jelen van: a balkezesség elfogadása még sokaknak gondot okoz, s az anyák még mindig ügyelnek arra, hogy kisgyermekük a „szép” kezecskéjével egyen...

Különösen figyelemreméltó az, ahol a bal- és jobbkezűség megítélésének eltéréseit vizsgálja a különböző kultúrákban. Ez ugyanis nemcsak Durkheim megállapításának igazát támasztja alá, hanem fontos adalékkal szolgál a mai világ folyamatainak megértéséhez is: „A balkezesség előfordulási gyakoriságáról szóló neuropszichológiai statisztikák kultúránként jelentős különbségeket mutatnak. Észak-Amerika lakosságának 12%-a, Németországban az emberek 10%-a balkezes, s az arány az iszlám országokban 1%. Minden amellettt szól, hogy ez nem egyfajta genetikai különbség kifejeződése, sokkal inkább az adott kultúrák mássággal szemben tanúsított eltérő magatartásával magyarázható.”⁶

A balkezességről való leszoktatás gyakorisága nem pusztán egy kultúrának ezzel kapcsolatos (in-) toleranciájáról szól, hanem az erőszak – családi és társadalmi – jelenlétének fokáról, továbbá a személyiség, az egyéni különbségek iránti tiszteletről is. Ami az

⁶ *Uo.* 63., a továbbiakban is.

európai kultúra sajátos, keresztény eredetű minősége, és ami a többi nagy, kollektivista kultúrának nem kifejezett jellemzője.

Az eltérő egyéniség iránti tisztelet hiányában az emberi személyiség fejlődése eltorzul: „Az átszoktatott balkezeseket tömörítő szervezetek rámutatnak arra – írja Linke –, hogy az átszoktatás révén a saját magukhoz és cselekedeteikhez való viszonyuk zavartá vált. (...) Az individualitás lényege nem abban rejlik, hogy az Ént kimondjuk, és saját magunkra tudunk hivatkozni, hanem abban, hogy személyiségünk sajátos vonásait, amelyek idegrendszeri paraméterekkel is jellemezhetők, hagyjuk kibontakozni.”

Az agykutatás szolgál még néhány különösen aktuális, valamint minden időben érvényes felismeréssel is. Az előbbiek közé tartozik az agyi kép- és szövegfeldolgozás és a balkezesség összefüggése: a vizsgálatok azt derítették ki, hogy a balkezesek agyfélteki munkamegosztása, illetve az átállás szövegről képre és megfordítva az ő esetükben gyorsabban, hatékonyabban történik. És mivel a kultúra fejlődésiránya a kép és szöveg fokozódó keveredése felé tart, azt lehet mondani, hogy a balkezeseké a jövő.

Linke szerint „az ember evolúciójának további alakulása jórészt attól függ, hogy a féltekék együttműködésének milyen új mintázata jön létre”. Az agykutatás arra a felismerésre jutott, hogy az agyunkban az

egyensúlykeresésre, a kiegyensúlyozottságra törekvés a meghatározó. Itt nem a bal és a jobb kéz, illetve irányaik eltérése, ellentétes végleteik képe érvényes, hanem a mérleg két serpenyőjének metaforája. Ezért aztán a féltekék közti egyensúly – olykor elkerülhetetlenül előálló – kibillenésének eseteire adott alábbi tanácsok mindenkor megfontolásra érdemesek: „Ha az agyféltekékre vonatkozóan egyáltalán lehetséges tanácsokat megfogalmazni – írja Linke –, akkor legfeljebb annyit mondhatunk, hogy a féltekék mérlegmodelljének megfelelően előnyösnek látszik az éppen kevésbé megterhelt agyféltekére többet rábízni. Amennyiben tehát az ember a racionalitást kívánja erősíteni, annyiban az érzelmek övezetéhez is hozzá kell járulnia valamivel, legalábbis ha azt kívánja elérni, hogy a racionalitás kreatívvá váljék. De a mérleg serpenyőit megpróbálhatja úgy is egyensúlyba hozni, hogy az éppen túlterhelt agyféltekéből valamennyit visszavesz.”